

بررسی کفایت مزایای بازنشستگی با در نظر گرفتن مالکیت مسکن برای سالمندان

۷۵

مؤسسه راهبردهای بازنشستگی صبا

۱۳۹۹

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

بررسی کفایت مزایای بازنشستگی با در نظر گرفتن مالکیت مسکن برای سالمندان

تهیه کننده:

سمانه گلاب

گروه مطالعاتی رفاه و تأمین اجتماعی

موسسه راهبردهای بازنشستگی صبا

«نهاده پژوهشی صندوق بازنشستگی کشوری»

۱۳۹۹

مؤسسه راهبردهای
بازنشستگی صبا

بررسی کفایت مزایای بازنشستگی با در نظر گرفتن مالکیت مسکن برای سالمندان

تهیه کننده: سمانه گلاب

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۹

شماره مسلسل: ۷۵

کد گزارش: ۹۹۲۰۱۰۰۴۷

تاریخ انتشار: ۱۳۹۹/۰۱/۲۷

نشانی مؤسسه: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، کوچه محوی، پلاک ۴،
واحد ۱۰۱ کدپستی: ۱۹۳۴۶۱۳۷۸۱ تلفن: ۰۲۱-۲۲۷۰۳۴۶۵ دورنگار: ۰۲۱-۲۲۷۰۲۹۰۳
تارنما: www.saba-psi.ir پست الکترونیک: info@saba-psi.ir

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر برای مؤسسه راهبردهای بازنشستگی صبا محفوظ است.

فهرست

- چکیده مدیریتی الف
- ۱- مقدمه ۱
- ۲- مفهوم کفایت مزایا و شیوه محاسبه ۴
- ۳- سیستم بازنشستگی و کاهش فقر ۶
- ۴- مزایای بازنشستگی و میزان پوشش مخارج ۱۳
- ۵- محاسبه هزینه مسکن در سبد مخارج خانوار ۱۵
- ۶- وضعیت بازنشستگان صندوق کشوری چگونه است؟ ۲۲
- ۷- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۲۷

چکیده مدیریتی

هدف از این گزارش بررسی وضعیت کفایت مزایا در سیستم بازنشستگی کشور و به طور خاص صندوق بازنشستگی کشوری است. برای این بررسی در وهله نخست تأثیر دسترسی به حقوق بازنشستگی بر کاهش فقر بین سالمندان مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد:

- خانوارهای سالمند نسبت به کل جامعه تمرکز بیشتری در دهک‌های پایین هزینه‌ای دارند.

- به جز استان‌های خوزستان، البرز، تهران و خراسان رضوی که در آنها وضعیت خانوارهای سالمند با متوسط جامعه تفاوت معناداری ندارد، در سایر استان‌ها خانوارهای سالمند فقیرتر از کل جامعه آن استان هستند و این تفاوت در سه استان خراسان جنوبی، قم و زنجان بیشتر از سایر استان‌هاست.

- مقایسه وضعیت سالمندان دارای حقوق بازنشستگی با سالمندان بدون حقوق نشان می‌دهد، تنها ۱۷ درصد سالمندان دارای حقوق در دو دهک پایین درآمدی متمرکز هستند؛ اما در سالمندان بدون حقوق این نسبت به ۳۵ درصد می‌رسد. به عبارت دیگر سالمندان دارای حقوق بازنشستگی نسبت به دیگر اعضای جامعه فقیرتر نیستند اما در بین سالمندان بدون حقوق میزان فقر بسیار بالاتر از میانگین جامعه است. این موضوع می‌تواند نشان‌دهنده اثر مثبت سیستم بازنشستگی در کاهش فقر بین سالمندان باشد.

نتایج حاصل از محاسبه میزان پوشش مخارج سبد مصرفی خانوارهای سالمند از طریق حقوق بازنشستگی در ایران نشان می‌دهد:

- متوسط حقوق بازنشستگی در صندوق بازنشستگی کشوری تا ۷۳.۵ درصد هزینه‌ها را پوشش می‌دهد.

- متوسط حقوق بازنشستگی در سازمان تأمین اجتماعی تا ۵۳.۵ هزینه‌ها را پوشش می‌دهد.

از آنجا که مطالعات پیشین این موسسه بیانگر بهره‌مندی بیش از ۹۰ درصدی خانوارهای دارای سرپرست سالمند با حقوق بازنشستگی از مسکن است، لذا میزان کفایت مزایا بدون در نظر گرفتن مخارج ضمنی مسکن در سبد هزینه‌ای خانوارهای مذکور محاسبه شده، که نتایج نشان می‌دهند:

- برای فردی که از صندوق بازنشستگی کشوری بازنشسته شده و دارای مسکن است متوسط حقوق بازنشستگی بیش از ۱۰۰ درصد هزینه‌های خانوار را جبران می‌کند، اما اگر مالک مسکن نباشد حقوق بازنشستگی تنها کفاف ۶۲ درصد هزینه‌های خانوار را می‌دهد.

- در بین بازنشستگان تأمین اجتماعی کفایت مزایا پایین‌تر است؛ به طوری که اگر فردی مالک مسکن باشد متوسط حقوق بازنشستگی حدود ۸۶ درصد هزینه‌های خانوار را پوشش می‌دهد و اگر فاقد مسکن باشد تنها ۴۵ درصد از هزینه‌های خانوار از محل مستمری جبران می‌شود.

از آنجایی که میزان مخارج خانوارها در استان‌های مختلف کشور متفاوت است، کفایت مزایا با توجه به سبد مخارج خانوارهای با سرپرست سالمند در هر استان نیز محاسبه شده که نتایج آن به شرح زیر است:

- وضعیت پوشش مخارج خانوارها در استان‌های مختلف با یکدیگر تفاوت قابل ملاحظه دارد به طوری که نسبت متوسط حقوق دریافتی در صندوق بازنشستگی کشوری به متوسط مخارج سالمندان در استان خراسان جنوبی ۱۶۰ درصد است اما

این نسبت برای تهران به ۴۰ درصد می‌رسد.

- در ۱۵ استان کشور به‌طور متوسط امکان پوشش تمام مخارج خانوار سالمند با اتکا به مستمری صندوق بازنشستگی کشوری وجود دارد.
- در صورتی که شرط مالکیت مسکن را به محاسبات اضافه کنیم به جز سه استان تهران، البرز و خوزستان در تمامی استان‌ها امکان پوشش هزینه‌ها از طریق متوسط حقوق بازنشستگی صندوق بازنشستگی کشوری وجود دارد.
- متوسط حقوق بازنشستگی در سازمان تأمین اجتماعی در تمام استان‌ها به جز خراسان جنوبی کمتر از مخارج خانوار سالمند است اما در صورتی که افراد مالک مسکن باشند و اجاره مسکن پرداخت نکنند به‌طور متوسط مزایای بازنشستگی تأمین اجتماعی در ۱۳ استان می‌تواند مخارج سالمندان را تأمین کند.

در بخش پایانی مطالعه نیز میزان حقوق حقوق‌بگیران صندوق بازنشستگی کشوری به تفکیک استان با متوسط مخارج هر استان در دو حالت با احتساب مخارج مسکن و حذف مخارج مسکن از سبد خانوار مقایسه شده است. بر اساس نتایج این مقایسه:

- در صورتی که مخارج مسکن در سبد مخارج خانوار در نظر گرفته شود، حقوق بازنشستگی ۷۰.۱ درصد از حقوق‌بگیران صندوق کمتر از مخارج خانوارهاست.
- این نسبت برای استان‌های مختلف متفاوت است به‌طوری‌که در استان‌های تهران، البرز و خوزستان برای بیش از ۹۰ درصد حقوق‌بگیران مخارج بیشتر از حقوق دریافتی است، اما در استان خراسان جنوبی تنها ۳ درصد از حقوق‌بگیران استان با مشکل کفایت مزایا روبه‌رو هستند.
- در حالتی که افراد مالک مسکن باشند، مستمری دریافتی تنها ۳۰ درصد حقوق‌بگیران صندوق کمتر از مخارج خانوار است. در این حالت نیز در سه استان خوزستان، تهران و البرز به ترتیب حقوق بازنشستگی ۸۲، ۷۸ و ۷۳ درصد از حقوق‌بگیران کمتر از متوسط مخارج خانوارهای سالمند در آن استان است.

۱- مقدمه

کفایت مزایا و پایداری مالی دو شاخص مهم در ارزیابی سیستم‌های بازنشستگی هستند که عموماً در تقابل با یکدیگر نیز قرار می‌گیرند. هرچه در نظام بازنشستگی مزایای بیشتری به مزایابگیران ارائه شود، احتمالاً ناپایداری مالی در زمان حال یا آینده برای نظام بازنشستگی بیشتر خواهد بود و برعکس، زمانی که حفظ پایداری مالی در سیستم بازنشستگی هدف قرار می‌گیرد، این پایداری ممکن است به قیمت کاهش مزایا برای بازنشستگان تمام شود. بررسی مطالعات انجام شده در حوزه صندوق‌های بازنشستگی نشان می‌دهد گزارش‌ها و تحلیل‌های بسیاری در زمینه پایداری مالی و لزوم اصلاحات در سیستم بازنشستگی با هدف جلوگیری از ورشکستگی صندوق‌ها ارائه شده است؛ اما کفایت مزایا به عنوان دیگر شاخص ارزیابی نظام بازنشستگی که ارتباط مستقیم با سطح معاش اعضای سیستم دارد کمتر مورد توجه بوده است.

هدف این گزارش بررسی کفایت مزایا در صندوق بازنشستگی کشوری و سازمان تأمین اجتماعی کشور، با تأکید بر تأثیر مالکیت مسکن در کفایت مزایاست. از آنجا که سهم هزینه‌های مسکن در سبد مصرفی خانوارها قابل توجه است، پیش‌بینی می‌شود مالکیت یا عدم مالکیت مسکن اثر قابل توجهی بر هزینه‌های خانوار داشته باشد. در این بررسی کفایت مزایا در دو حالت مورد بررسی قرار گرفته است؛ در حالت نخست، هزینه مسکن بخشی از سبد هزینه‌ای خانوار در نظر گرفته شده و در حالت دوم مخارج مسکن برای افرادی که مالک

مسکن ثبت شده‌اند از سبد هزینه‌ای کسر شده و کفایت مزایا با توجه به مخارج صریح خانوار محاسبه شده است.

این گزارش حاوی شش بخش است. پس از مقدمه، در بخش دوم به‌طور خلاصه مفهوم کفایت مزایا مورد بررسی قرار می‌گیرد. بخش سوم به بررسی اثر سیستم‌های بازنشستگی بر کاهش فقر در بین سالمندان اختصاص دارد. اگرچه در این گزارش معیار بررسی کفایت مزایا، نسبت حقوق بازنشستگی به مخارج خانوار است اما از آنجایی که یکی از معیارهای قضاوت درباره کفایت مزایا در سیستم بازنشستگی، اثر آن بر کاهش فقر سالمندی است، در بخش سوم به‌طور خلاصه کفایت مزایا از این زاویه نیز مورد بررسی قرار گرفته است. بخش چهارم بدنه اصلی بحث را تشکیل می‌دهد، در این بخش میزان پوشش مخارج خانوارهای سالمند از طریق حقوق بازنشستگی به تفکیک استان‌ها و در دو حالت «با» و «بدون» در نظر گرفتن مالکیت مسکن بررسی شده است. بخش پنجم به بررسی وضعیت بازنشستگان صندوق بازنشستگی کشوری اختصاص دارد و بر مبنای اطلاعات موجود، حقوق بازنشستگی اعضای این صندوق در مقایسه با مخارج سالمندان در هر یک از استان‌ها بررسی شده است. در این بخش نیز اثر مالکیت مسکن بر کفایت مزایا در هر استان مد نظر قرار گرفته است. درنهایت در بخش ششم جمع‌بندی و نتیجه‌گیری این بحث ارائه شده است.

شایان ذکر است مبنای آماری این گزارش، داده‌های هزینه-درآمد خانوار است که توسط مرکز آمار تهیه می‌شود. از آنجا که اطلاعات مرکز آمار تا سال ۱۳۹۷ در دسترس است، این اطلاعات با توجه به شاخص قیمت‌ها برای سال ۱۳۹۸ به‌روز شده و مخارج خانوارها بر آن اساس محاسبه شده است.

پیش از ورود به بحث لازم است به این نکته نیز اشاره شود که پژوهش دیگری در حوزه کفایت مزایا در موسسه راهبردهای بازنشستگی صبا با عنوان «مروری بر کفایت مستمری‌ها در صندوق بازنشستگی کشوری» (جعفری، ۱۳۹۶) انجام شده که در آن کفایت مزایا با توجه به متوسط هزینه خانوار در سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۴ به دست آمده است. از آنجا که

پژوهش‌های بعدی در موسسه نشان داد بین هزینه متوسط کل خانوارهای کشور با هزینه متوسط خانوارهای سالمند تفاوت وجود دارد (رجوع شود به کتاب *خانوارهای سالمند چگونه هزینه می‌کنند؟*)، لذا در این گزارش کفایت مزایا با توجه به متوسط هزینه‌های خانوارهای دارای سرپرست سالمند (خانوارهایی که سرپرست آنها بیش از ۶۰ سال سن دارد) سنجیده شده است. همچنین به دلیل بالاتر بودن مخارج در شهرها نسبت به روستاها (به صورت متوسط) تنها وضعیت خانوارهای شهری مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- مفهوم کفایت مزایا و شیوه محاسبه

کفایت مزایا را می‌توان از دو زاویه تحلیل کرد: نخست، از جنبه درآمدی که هدف آن هموارسازی مصرف است و دوم، از جنبه هزینه‌ای که هدف آن جلوگیری از فقر در دوران سالمندی است. در نظریات اقتصادی و در تحلیل رفتار مصرف‌کنندگان استدلال می‌شود که یک فرد عقلایی سعی می‌کند سطح مصرف خود را در دوره‌های مختلف به گونه‌ای تنظیم کند که از شوک‌های مثبت و منفی درآمدی اثر کمتری بپذیرد. در نتیجه زمانی که افراد درآمد بیشتری دارند، بخشی از درآمد خود را پس‌انداز می‌کنند تا در دوره‌هایی که با کاهش درآمد روبه‌رو هستند، از محل این پس‌اندازها بخشی از مخارج مصرفی خود را تأمین کنند. این شیوه رفتاری عموماً به عنوان هموارسازی مصرف شناخته می‌شود. این نظریه را می‌توان در قالب سیستم‌های بازنشستگی نیز تبیین کرد. بر این اساس افراد در دوران اشتغال خود بخشی از درآمدشان را در سیستم‌های بازنشستگی پس‌انداز می‌کنند تا در دوره‌ای که بازنشسته می‌شوند بتوانند از محل درآمد آن هزینه‌های خود را تأمین کنند. با در نظر گرفتن این هدف، سیستم بازنشستگی زمانی موفق‌تر عمل می‌کند که مزایای بازنشستگی پرداختی به افراد به سطح دستمزد دریافتی فرد نزدیک‌تر باشد و در نتیجه افراد مجبور به کاهش شدید در سطح مصرف خود به دلیل کاهش درآمد نباشند. این شاخص که به عنوان نرخ جایگزینی تعریف می‌شود یکی از معیارهای مطرح در بررسی کفایت مزایا (از منظر درآمدی) در سیستم‌های بازنشستگی است. نرخ جایگزینی در سیستم‌های بازنشستگی با توجه به قواعد هر سیستم تعریف می‌شود و دامنه گسترده‌ای دارد (از کمتر از ۲۰ درصد در آفریقای جنوبی تا بیش از ۹۰ درصد در هند، ترکیه و لوکزامبورگ) اما سازمان بین‌المللی کار نرخ جایگزینی حداقل ۴۵ درصدی را برای سیستم‌های بازنشستگی توصیه می‌کند (گرک، ۲۰۱۳).

موسسه راهبردهای بازنشستگی صبا در گزارشی با عنوان «آیا مزایای بازنشستگی در ایران سخاوتمندانه است؟» این شاخص را برای صندوق بازنشستگی کشوری و سازمان تأمین اجتماعی محاسبه کرده است. نتایج محاسبات نشان می‌دهد نرخ جایگزینی در ایران

به نسبت بسیاری از کشورهای پیشرفته بالاست (از ۹۵ درصد تا ۱۲۰ درصد بر حسب نوع تعریف نرخ جایگزینی و صندوق مورد بررسی) و از این زاویه می‌توان گفت نظام بازنشستگی ایران از منظر درآمدی هدف کفایت مزایا را محقق کرده است.

با این حال باید توجه داشت کفایت مزایا جنبه دیگری نیز دارد و آن کفایت در سطح هزینه و مصرف است. در این رویکرد بررسی می‌شود که دستیابی به مزایای بازنشستگی تا چه اندازه می‌تواند از فقر در دوران سالمندی جلوگیری کند. برای بررسی این سطح از کفایت مزایا می‌توان شاخص‌های مختلفی را در نظر گرفت. در گزارش حاضر دو شاخص برای ارزیابی کفایت مزایا به صورت هزینه‌ای در نظر گرفته شده است؛ در شاخص اول تأثیر دسترسی به حقوق بازنشستگی بر کاهش فقر بین سالمندان بررسی شده است (بخش سوم گزارش) و در شاخص دوم میزان مزایای بازنشستگی با هزینه‌های خانوارهایی که سرپرست آنها سالمند است مقایسه شده است (بخش چهارم گزارش)؛ مخارج خانوار نیز در دو حالت (فرد مالک مسکن باشد یا برای مسکن اجاره پرداخت کند)، محاسبه شده است.

۳- سیستم بازنشستگی و کاهش فقر

۳-۱- مطالعات بین‌المللی

دوره سالمندی زمانی است که افراد به تدریج از بازار کار خارج می‌شوند و درآمد حاصل از اشتغال را از دست می‌دهند. در این حالت اگر افراد منبع درآمدی دیگری نداشته باشند یا مورد حمایت قرار نگیرند، احتمال روبه‌رو شدن با فقر برای آنها بالاتر خواهد رفت. هدف سیستم‌های بازنشستگی، چه بر اساس منطق بورجی و چه بیسمارکی، ایجاد یک منبع درآمدی برای سالمندان است تا خروج از بازار کار باعث فقر این گروه از افراد نشود.

بانک جهانی در مطالعه‌ای که در سال ۲۰۱۴ در خصوص آینده سیستم‌های بازنشستگی در کشورهای اروپایی و در حال گذار انجام داده نشان می‌دهد عموماً سیستم‌های بازنشستگی این کشورها در تحقق هدف کاهش فقر برای سالمندان موفق عمل کرده‌اند. برای این بررسی در ابتدا خط فقری بر مبنای دلار برای خانوارها تعیین شده و بر اساس آن نرخ فقر برای کل جامعه و سالمندان به صورت مجزا محاسبه شده است. این خط فقر برای کشورهای اروپای مرکزی و حوزه بالکان ۵ دلار در روز و برای کشورهای استقلال یافته از شوروی سابق و کشورهای جوان (مانند ترکیه) ۲.۵ دلار در روز در نظر گرفته شده است. نتایج پژوهش مشخص می‌کند تنها در ۶ کشور بلغارستان، کرواسی، لیتوانی، بوسنی و هرزگوین، کوزوو و مولداوی خانوارهای مستمری‌بگیر نسبت به خانوارهای غیرمستمری‌بگیر (به این معنی که درآمد آنها از محل اشتغال به دست می‌آید) به‌طور محسوس فقیرتر هستند. در مقابل در مجارستان، لهستان، رومانی، ارمنستان، قرقیزستان و گرجستان، نرخ فقر مستمری‌بگیران کمتر از سایر جوامع است. همین شواهد درباره کشورهای دیگر اروپایی نشان می‌دهد در اکثر کشورها سالمندان (فارغ از مستمری‌بگیر و غیر مستمری‌بگیر) از جمعیت در سن کار فقیرتر نیستند (همان).

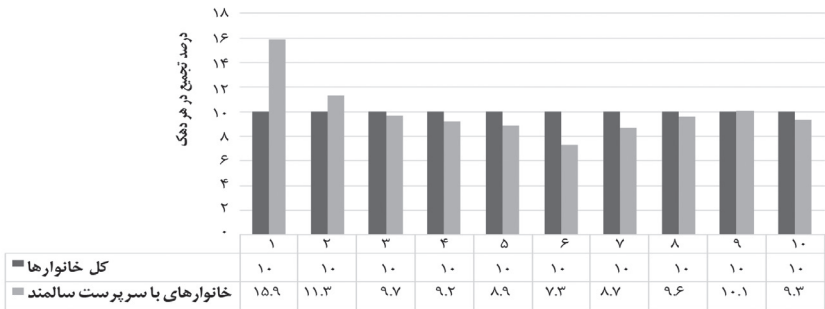
این یافته‌ها مشخص می‌کند نظام‌های بازنشستگی در کاهش فقر بین مستمری‌بگیران تقریباً موفق عمل کرده‌اند. بانک جهانی چنین شرایطی را نشان‌دهنده کفایت مزایا در سیستم‌های بازنشستگی کشورهای اروپایی قلمداد می‌کند.

۳-۲- سیستم بازنشستگی و کاهش فقر سالمندی در ایران

آیا سیستم بازنشستگی در ایران توانسته فقر سالمندی را کاهش دهد؟ معیارهای متفاوتی برای مقایسه وضعیت فقر بین خانوارهایی که سرپرست آنها سالمند است و سایر خانوارها وجود دارد. در گزارش بانک جهانی به دلیل آنکه هدف، مقایسه وضعیت کشورها در کاهش فقر سالمندی بود، میزان درآمد روزانه به دلار به عنوان معیار عمومی فقر در نظر گرفته شد. در گزارش پیش رو به دلیل آنکه مقایسه بین کشوری مدنظر نیست، از معیار دهک‌بندی هزینه‌های خانوارها استفاده شده که می‌تواند تصویر دقیق‌تری برای مقایسه وضعیت گروه‌های مختلف در جامعه به دست دهد. در روش دهک‌بندی، ابتدا خانوارها بر مبنای مخارج سالانه (خالص یا ناخالص) از کوچک به بزرگ مرتب می‌شوند و سپس هر ۱۰ درصد از خانوارها در یک دهک قرار می‌گیرند. در نتیجه دهک اول فقیرترین دهک جامعه و دهک آخر ثروتمندترین دهک جامعه است. در حالت کلی و زمانی که کل خانوارهای جامعه مد نظر هستند، در هر دهک ۱۰ درصد خانوارها قرار دارند، اما اگر بخواهیم وضعیت گروهی خاص از جامعه را بررسی کنیم باید محاسبه کرد که در هر یک از دهک‌ها چند درصد از گروه مدنظر قرار می‌گیرند؛ اگر تجمیع در دهک‌های پایینی بیشتر باشد، نتیجه می‌گیریم گروه مورد بررسی فقیرتر از متوسط جامعه است و اگر تجمیع در دهک‌های پایینی کمتر باشد نتیجه می‌گیریم آن گروه از خانوارها فقر کمتری نسبت به متوسط جامعه دارند.

گروه هدف در این بررسی خانوارهایی هستند که سرپرست سالمند (۶۰ ساله و بالاتر) دارند که وضعیت آنها با کل خانوارهای جامعه مقایسه شده است. نمودار ۲ نتایج این مقایسه را نشان می‌دهد.

نمودار ۲- درصد تجمیع خانوارها در دهک‌های هزینه‌ای به تفکیک کل خانوارها و خانوارهای با سرپرست سالمند-۱۳۹۷

منبع: محاسبات پژوهش

ارقام نمودار نشان می‌دهد در صورتی که سن سرپرست خانوار به عنوان عاملی برای تفکیک خانوارها در نظر گرفته شود، اختلاف معناداری بین وضعیت خانوارها ایجاد خواهد شد. در این حالت خانوارهای دارای سرپرست سالمند نسبت به کل جامعه تمرکز بیشتری در دهک‌های پایین هزینه‌ای دارند؛ به عبارت دیگر این خانوارها به لحاظ هزینه‌ای نسبت به کل جامعه فقیرتر هستند. البته بخشی از این پایین بودن هزینه‌ها می‌تواند ناشی از کاهش بُعد خانوار نیز باشد.

همین بررسی را می‌توان به صورت استانی نیز انجام داد. در جدول (۱) وضعیت تجمیع خانوارها در سه دهک پایینی هزینه‌ای (سه دهک فقیرتر) به تفکیک کل خانوارها و خانوارهای با سرپرست سالمند ارائه شده است. باید توجه داشت اینکه در برخی استان‌ها تجمیع کل خانوارها در دهک‌های پایینی بیشتر از متوسط جامعه (۳۰ درصد) است لزوماً به معنی فقر بیشتر خانوارها در این استان‌ها نیست بلکه می‌تواند نشان‌دهنده پایین‌تر بودن هزینه‌های خانوارها در استان نیز باشد. نتیجه‌گیری درباره اینکه کدام عامل اثر بیشتری داشته است (فقر یا ارزان‌تر بودن هزینه‌ها) نیازمند بررسی‌های دیگر است؛ اما آنچه در این جدول برای مطالعه حاضر اهمیت دارد تفاوت بین وضعیت کل خانوارها و وضعیت خانوارهای با سرپرست سالمند است (ستون سوم). این مقایسه نشان می‌دهد در شرایط هزینه‌ای نسبتاً یکسان در یک استان، وضعیت خانوارهایی

با سرپرست سالمند نسبت به کل خانوارها چگونه است. همان‌طور که مشاهده می‌شود به‌جز استان‌های خوزستان، البرز، تهران، خراسان رضوی و فارس که در آنها وضعیت خانوارهای سالمند با متوسط جامعه (از منظر قراردادشتن در سه دهک اول هزینه‌ای) تفاوت معناداری ندارد، در سایر استان‌ها خانوارهای سالمند فقیرتر از کل جامعه آن استان هستند و این تفاوت در سه استان خراسان جنوبی، قم و زنجان بیشتر از سایر استان‌هاست.

جدول ۱- درصد تجمیع خانوارها در سه دهک اول هزینه‌ای به تفکیک کل خانوارها و خانوارهای با سرپرست سالمند در هر استان-۱۳۹۷

استان	کل خانوارها	خانوارهای با سرپرست سالمند	اختلاف تجمیع در سه دهک پایینی بین خانوارهای سالمند و کل خانوارها
خراسان جنوبی	۵۴	۷۴	۲۰
قم	۳۲	۵۲	۲۰
زنجان	۳۳	۵۲	۱۹
کهگیلویه و بویر احمد	۲۳	۴۱	۱۸
لرستان	۴۳	۶۱	۱۸
چهارمحال و بختیاری	۳۲	۴۶	۱۴
گلستان	۴۲	۵۵	۱۳
هرمزگان	۳۳	۴۶	۱۳
قزوین	۳۱	۴۴	۱۳
همدان	۴۶	۵۸	۱۲
خراسان شمالی	۴۳	۵۵	۱۱
یزد	۳۶	۴۷	۱۱
گیلان	۳۳	۴۴	۱۱
بوشهر	۳۵	۴۶	۱۱
مرکزی	۴۰	۵۱	۱۱
کرمانشاه	۳۴	۴۴	۱۰

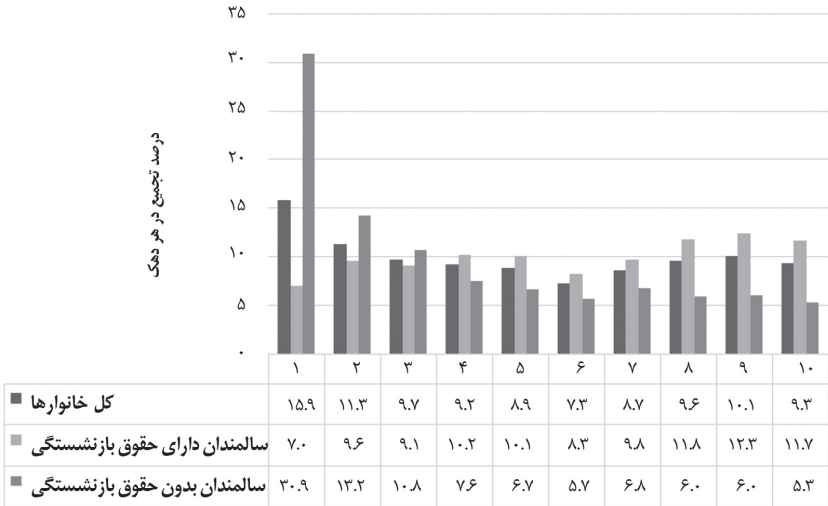
استان	کل خانوارها	خانوارهای با سرپرست سالمند	اختلاف تجمع در سه دهک پایینی بین خانوارهای سالمند و کل خانوارها
آذربایجان شرقی	۴۴	۵۳	۱۰
سمنان	۵۴	۶۳	۹
مازندران	۲۱	۳۰	۸
کل کشور	۳۰	۳۷	۷
اصفهان	۳۲	۳۸	۶
سیستان و بلوچستان	۵۳	۵۹	۶
اردبیل	۳۶	۴۲	۶
ایلام	۴۶	۵۱	۵
آذربایجان غربی	۵۶	۶۱	۴
کردستان	۳۹	۴۳	۴
کرمان	۶۵	۶۹	۴
فارس	۳۱	۳۲	۱
خراسان رضوی	۳۲	۳۳	۱
تهران	۱۴	۱۵	۱
البرز	۱۸	۱۸	۰
خوزستان	۳۶	۳۴	-۲

منبع: محاسبات پژوهش

اطلاعات ارائه شده در جدول (۱) و نمودار (۲) وضعیت خانوارهای با سرپرست سالمند را در مقایسه با کل جامعه بدون توجه به این موضوع که آیا این خانوارها به حقوق بازنشستگی دسترسی دارند یا خیر، نشان داد. پرسش مهم این است که آیا دسترسی به حقوق بازنشستگی این امکان را ایجاد می‌کند که خانوارهای دارای سرپرست سالمندان نسبت به کل خانوارهای جامعه کمتر در معرض فقر قرار گیرند؟ به عبارت دیگر اگر کفایت مزایا را از منظر کاهش فقر بررسی کنیم (به این معنی که دسترسی به مستمری بازنشستگی بتواند کمک کند تا خانوارهای مزایابگیر نسبت به دیگر گروه‌های جامعه فقیرتر نباشند)، آیا نظام بازنشستگی

در این شاخص موفق عمل کرده است؟ برای این منظور لازم است وضعیت دو گروه از خانوارهای با سرپرست سالمند با هم مقایسه شود: خانوارهایی که به حقوق بازنشستگی دسترسی دارند و خانوارهایی که به این منبع درآمدی دسترسی ندارند (نمودار ۳).

نمودار ۳- درصد تجمیع خانوارهای با سرپرست سالمند در دهک‌های هزینه‌ای به تفکیک خانوارهای دارای حقوق بازنشستگی و بدون حقوق بازنشستگی-۱۳۹۷

منبع: محاسبات پژوهش

چنانچه مشاهده می‌شود، اگرچه در مجموع خانوارهای دارای سرپرست سالمند نسبت به کل جامعه در دهک‌های پایین‌تر متمرکز هستند، اما در این بین تفاوت قابل ملاحظه‌ای بین خانوارهای با و بدون حقوق بازنشستگی وجود دارد. به طوری که کمتر از ۱۷ درصد خانوارهای دارای حقوق بازنشستگی در دو دهک پایین هزینه‌ای قرار دارند؛ در حالی که این رقم برای خانوارهای دارای سرپرست سالمند بدون مستمری بازنشستگی ۳۵ درصد است.^۱ برعکس، درصد تجمیع خانوارهای برخوردار از حقوق بازنشستگی در دو دهک بالای هزینه‌ای بیش از

۱. محاسبه مشابهی بر مبنای داده‌های سال ۱۳۹۵ با در نظر گرفتن ۶۵ سال به عنوان سالمندی در موسسه راهبردهای بازنشستگی صبا انجام شده است که نشان می‌دهد بین سالمندان مسن‌تر (۶۵ سال به بالا) که دسترسی به حقوق بازنشستگی ندارند، تجمیع در دهک‌های پایینی بیشتر است. مراجعه شود به مطالعه «خانوارهای سالمند چگونه هزینه می‌کنند».

دو برابر خانوارهای فاقد مستمری است (۲۴ درصد در برابر ۱۱.۳ درصد).

با استناد به این یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت دسترسی به حقوق بازنشستگی عاملی بسیار مهم برای کاهش فقر در بین سالمندان است که این موضوع با یکی از اهداف کفایت مزایا هم‌خوانی دارد. با این حال این بدان معنا نیست که تمامی بازنشستگان از وضعیت رفاهی مطلوبی برخوردار هستند، بلکه همان‌طور که مشاهده شد ۱۷ درصد از خانوارهایی که حقوق بازنشستگی دارند همچنان در دو دهک پایین هزینه‌ای قرار دارند. در واقع می‌توان این‌گونه استدلال کرد که فقر در خانوارهای دارای سرپرست سالمند با حقوق بازنشستگی به‌طور نسبی با فقر در کل جامعه متناسب است.

۴- مزایای بازنشستگی و میزان پوشش مخارج

در بخش قبل نشان داده شد، در صورتی که سرپرستان خانوار سالمند به مزایای بازنشستگی دسترسی داشته باشند نسبت به سرپرستان سالمندی که به این حقوق دسترسی ندارند با فقر کمتری روبه‌رو هستند. اما پرسش دیگری که در اینجا مطرح می‌شود این است که چه میزان از این هزینه‌ها و مخارج توسط مزایای بازنشستگی پوشش داده می‌شوند. به عبارت دیگر، افراد برای پوشش مخارج خود در دوران بازنشستگی تا چه حد به مزایای دریافتی از صندوق‌های بازنشستگی متکی هستند؛ و در مقابل چه میزان از مخارج خود را از دیگر منابع درآمدی (سرمایه، انتقال از خانوارهای دیگر، پس‌اندازهای شخصی و...) جبران می‌کنند. برای این منظور لازم است درآمد بازنشستگی با مخارج خانوار مقایسه شود. محاسباتی که در سال ۱۳۹۵ در موسسه راهبردهای بازنشستگی صبا انجام شد نشان داد در بهترین حالت در ۱۰ سال گذشته متوسط مستمری بازنشستگی در صندوق بازنشستگی کشوری ۵۰ درصد هزینه‌های یک خانوار شهری را پوشش می‌دهد. با این حال پژوهش‌های بعدی مشخص کرد بین متوسط مخارج کل خانوارها با متوسط مخارج خانوارهای با سرپرست سالمند تفاوت معنی‌داری وجود دارد. این تفاوت از دو جنبه قابل بررسی است:

● خانوارهایی با سرپرست سالمند به‌طور متوسط کوچک‌مقیاس‌تر از خانوارهایی با

سرپرست غیر سالمند هستند؛ و

● ترکیب مخارج خانوارهای با سرپرست سالمند با متوسط جامعه متفاوت است.

با توجه به این یافته‌ها به نظر می‌رسد اتکا به داده‌های واقعی مخارج خانوارهای سالمند می‌تواند اطلاعات کامل‌تری از کفایت مستمری‌ها به دست دهد. از این رو در این بخش میزان پوشش مخارج خانوارهای دارای سرپرست سالمند از طریق مزایای بازنشستگی مورد بررسی قرار گرفته است. برای این منظور از پایگاه داده‌های بودجه خانوار سال ۱۳۹۷ مرکز آمار ایران استفاده شده و ارقام آن با استفاده از شاخص قیمت مصرف‌کننده به بهمن ۱۳۹۸ به‌روز شده‌اند. برای افزایش قابلیت اطمینان ارقام به‌روز شده، هزینه کل مصرفی خانوارها در هر استان با توجه به «شاخص کل» هر استان و هزینه‌های مسکن نیز با توجه به شاخص قیمت «کالاهای غیرخوراکی و خدمات» استان تعدیل شده‌اند. شایان ذکر است دو نهاد مرکز آمار ایران و بانک مرکزی هر دو آمارهایی را برای مخارج خانوار ارائه می‌کنند؛ در سال‌های اخیر مخارج خانواری که از طرف بانک مرکزی اعلام می‌شود بالاتر از مخارج خانواری است که مرکز آمار ایران اعلام می‌کند اما از آنجایی که نهاد رسمی ارائه آمار در کشور مرکز آمار ایران اعلام شده و امکان دسترسی به اطلاعات خام این نهاد وجود داشته اما اطلاعات خام بانک مرکزی در دسترس نیست، لذا محاسبات این گزارش بر مبنای داده‌های مرکز آمار انجام شده است. بدیهی است در صورتی که داده‌های بانک مرکزی معیار قرار گیرد، نتایج متفاوتی به دست خواهد آمد.

در جدول (۲) اطلاعات مربوط به داده‌های مخارج خانوار برای متوسط کل خانوارهای کشور و خانوارهایی که سرپرست بالای ۶۰ سال دارند ارائه شده است. همان‌طور که مشخص است، چنانچه اطلاعات متوسط کل جامعه معیار باشد، متوسط حقوق بازنشستگی دریافتی از صندوق بازنشستگی کشوری ۶۸ درصد متوسط هزینه‌های خانوار را پوشش می‌دهد؛ اما در صورتی که مخارج خانوارهای با سرپرست سالمند معیار باشد، متوسط حقوق بازنشستگی تا سطح ۷۳.۵٪ از متوسط هزینه‌ها را پوشش خواهد. در هر دو حالت به دلیل پایین‌تر بودن متوسط حقوق بازنشستگی در سازمان تأمین اجتماعی، درصد پوشش هزینه‌ها برای بازنشستگان این سازمان پایین‌تر است.

جدول ۲- نسبت پوشش مخارج خانوار از محل حقوق بازنشستگی به تفکیک کل خانوارها و خانوارهایی با سرپرست سالمند

سازمان تأمین اجتماعی		صندوق بازنشستگی کشوری		مخارج ماهانه (میلیون ریال)	مخارج سالانه (میلیون ریال)	انواع خانوار
پوشش هزینه‌ها از محل مستمری (درصد)	متوسط مستمری ماهانه (میلیون ریال)	پوشش هزینه‌ها از محل مستمری (درصد)	متوسط مستمری ماهانه (میلیون ریال)			
۴۹.۵	۲۰.۸	۶۸.۳	۲۸.۷	۴۲	۵۰۳.۶	کل
۵۳.۳	۲۰.۸	۷۳.۶	۲۸.۷	۳۹	۴۶۸.۶	با سرپرست بالای ۶۰ سال

منبع: صندوق بازنشستگی کشوری، فصلنامه آماری؛ سازمان تأمین اجتماعی، اطلاعات بهار ۱۳۹۸ و محاسبات پژوهش.

۵- محاسبه هزینه مسکن در سبد مخارج خانوار

مراجعه به آمار هزینه-درآمد خانوار نشان می‌دهد به‌طور متوسط ۳۰ درصد از مخارج یک خانوار شهری مربوط به هزینه‌های مسکن است. از طرف دیگر محاسبات انجام شده درباره وضعیت خانوارهای سالمند مشخص می‌کند ۸۵ درصد از خانوارهایی که سرپرست آنها سالمند هستند و ۹۰ درصد از خانوارهایی که سرپرست آنها حقوق بازنشستگی (سالمند یا غیرسالمند) دریافت می‌کند، مالک مسکن‌اند. در نتیجه عملاً هزینه‌ای برای مسکن نمی‌پردازند اگرچه در مخارج آنها هزینه فرصت^۱ مسکن اعلام می‌شود. در این حالت طبیعتاً بین افرادی که مالک مسکن هستند و افرادی که برای مسکن اجاره‌بها می‌پردازند، اما هر دو از طریق حقوق بازنشستگی ارتزاق می‌کنند، وضعیت رفاهی بسیار متفاوت خواهد بود. خانوارهایی که مالک مسکن نیستند باید از محل درآمد خود (در اینجا حقوق بازنشستگی) مبلغی را برای اجاره پرداخت کنند اما برای خانوارهای مالک مسکن هزینه اجاره وجود ندارد. در واقع گویی آنها در دوران اشتغال در حوزه مسکن سرمایه‌گذاری کرده‌اند و درآمد آنها از این سرمایه‌گذاری (اجاره مسکن) صرف پرداخت

۱. برای محاسبه هزینه فرصت بررسی می‌شود اگر شما خانه‌ای که در آن ساکن هستید اجاره کرده بودید باید چه مقدار هزینه برای آن می‌پرداختید؛ این هزینه، هزینه فرصت مالکیت مسکن است. در این صورت خانوار عملاً مبلغی برای اجاره پرداخت نکرده اما مخارج آنها به اندازه این مخارج بالقوه افزایش پیدا کرده و ثبت می‌شود.

مخارج مسکن شده است اما گروهی که بدون مسکن هستند این منبع درآمدی را ندارند و از منبع درآمدی دیگر (مانند حقوق بازنشستگی) مخارج مسکن را پرداخت می‌کنند. با توجه به این نکته در این گزارش کفایت مزایا برای دو گروه از خانوارهای سالمند به صورت مجزا بررسی شده که نتایج آن در جدول (۳) خلاصه شده است. در این محاسبه برای سرپرستان خانوار سالمندی که مالک مسکن بوده‌اند، مخارج مسکن از کل مخارج خانوار کم شده و پس از آن میانگین مخارج خانوار محاسبه شده است. برای سالمندانی که وضعیت آنها به عنوان مستأجر ثبت شده کل هزینه (با احتساب هزینه مسکن) مینا قرار گرفته است.

جدول ۳- نسبت پوشش مخارج خانوار از محل حقوق بازنشستگی خانوارهای با سرپرست سالمند به تفکیک دارای مسکن و بدون مسکن-۱۳۹۸

سازمان تأمین اجتماعی		صندوق بازنشستگی کشوری		مخارج ماهانه (میلیون ریال)	نوع خانوار
پوشش هزینه‌ها (درصد)	متوسط مستمری (میلیون ریال)	پوشش هزینه‌ها (درصد)	متوسط مستمری (میلیون ریال)		
۸۶	۲۰۸	۱۱۹	۲۸۷	۲۴۰	سرپرست بالای ۶۰ سال مالک مسکن
۴۵		۶۲		۴۶۵	سرپرست بالای ۶۰ سال بدون مسکن

منبع: محاسبات پژوهش

همان‌طور که مشاهده می‌شود با در نظر گرفتن مالکیت مسکن، کفایت مزایا برای دو گروه خانوار بسیار متفاوت خواهد بود؛ به طوری که اگر فردی در صندوق بازنشستگی کشوری بازنشسته شود و دارای مسکن باشد به طور متوسط بیش از ۱۰۰ درصد از هزینه‌های خود را می‌تواند از محل مستمری پرداخت کند، اما اگر مالک مسکن نباشد حقوق بازنشستگی تنها کفاف ۶۲ درصد هزینه‌های خانواده را خواهد داد. با همان منطق پیشین برای بازنشستگان تأمین اجتماعی کفایت مزایا پایین‌تر است به طوری که اگر فردی مالک مسکن باشد مزایای بازنشستگی حدود ۸۶ درصد از هزینه‌های خانوار وی را پوشش می‌دهد و اگر فاقد مسکن باشد

تنها ۴۵ درصد از هزینه‌های او از محل مستمری جبران می‌شود. در نتیجه در صورتی که افراد بتوانند در دوران اشتغال در حوزه مسکن سرمایه‌گذاری کرده و مالک مسکن شوند، می‌توانند بخش مهمی از هزینه‌های دوران بازنشستگی/سالمندی خود را پوشش دهند؛ به عبارتی، بخش بزرگ‌تری از مخارج خانوار آنها از طریق حقوق بازنشستگی تأمین خواهد شد.

۵-۱- آیا میانگین‌ها گویا هستند؟

در بخش قبل محاسبات بر اساس داده‌های متوسط کشور انجام شد اما شواهد مختلف از جمله داده‌های هزینه-درآمد خانوار نشان می‌دهد تفاوت‌های استانی اثر مهمی بر مخارج خانوارها دارند. این موضوع زمانی که مخارج مسکن در تحلیل‌ها وارد می‌شود اهمیت بیشتری پیدا می‌کند، چراکه قیمت دارایی مسکن (اجاره) برخلاف سایر دارایی‌ها (طلا، ارز، اوراق بهادار) در محدوده جغرافیایی یک کشور، یکسان نیست و افراد در محدوده‌های مختلف جغرافیایی هزینه متفاوتی برای تأمین این بخش از نیازهای خود پرداخت می‌کنند. با توجه به این نکته در این بخش محاسبات مربوط به هزینه‌های خانوارهای با سرپرست سالمند به تفکیک استان‌های کشور انجام شده است. جدول (۴) میزان کفایت مزایا در صندوق بازنشستگی کشوری را با توجه به سطح مخارج در هر استان نشان می‌دهد. برای این منظور متوسط مزایای پرداختی در صندوق در سال ۱۳۹۸ (برای کل بازنشستگان) بر متوسط مخارج خانوار با سرپرست سالمند در هر استان تقسیم شده است. ستون‌های اول و دوم مخارج و درصد کفایت را برای کل خانوارهای دارای سرپرست سالمند نشان می‌دهد و در ردیف‌های سوم و چهارم مخارج و درصد کفایت مستمری برای خانوارهایی که مالک مسکن ثبت شده‌اند (یا در منازل رایگان سکونت دارند) محاسبه شده‌اند. در این بخش، مخارج خانوارهای مستأجر در محاسبات در نظر گرفته نشده‌اند چرا که تعداد خانوارها در این حالت (خانوار با سرپرست سالمند که مالک مسکن نیست به تفکیک استان) بسیار کاهش می‌یابد و نتایج را دچار تورش خواهد کرد.

ارقام جدول (۴) نشان می‌دهد در صورتی که تفاوت‌های استانی مد نظر قرار گیرد، نتایج بسیار متفاوت خواهد بود. به طوری که نسبت متوسط حقوق دریافتی در صندوق بازنشستگی

کشوری به متوسط مخارج خانوارهای دارای سرپرست سالمند در استان خراسان جنوبی ۱۶۰ درصد است اما این نسبت برای تهران به ۴۰ درصد می‌رسد؛ به عبارت دیگر یک خانوار با سرپرست سالمند که از صندوق بازنشستگی کشوری حقوق دریافت می‌کند در استان تهران به‌طور متوسط تنها می‌تواند ۴۰ درصد هزینه‌های خود را پوشش دهد اما در ۱۵ استان کشور به‌طور متوسط امکان پوشش تمام مخارج خانوار سالمند با اتکا به حقوق بازنشستگی وجود دارد. در صورتی که شرط مالکیت مسکن را به محاسبات اضافه کنیم مشاهده می‌شود به جز سه استان تهران، البرز و خوزستان در تمامی استان‌ها امکان پوشش هزینه‌ها از طریق حقوق بازنشستگی صندوق بازنشستگی کشوری وجود دارد.

جدول ۴- نسبت پوشش مخارج خانوارهایی با سرپرست سالمند از محل حقوق صندوق بازنشستگی کشوری به تفکیک استان-۱۳۹۸

خانوارهای با سرپرست سالمند مالک مسکن		کل خانوارهای با سرپرست سالمند		استان
پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	
۱۳۶	۲۱.۱	۱۰۴	۲۷.۶	آذربایجان شرقی
۱۹۳	۱۴.۸	۱۲۸	۲۲.۵	آذربایجان غربی
۱۲۷	۲۲.۶	۱۰۲	۲۸.۰	اردبیل
۱۲۵	۲۲.۹	۸۸	۳۲.۷	اصفهان
۹۷	۲۹.۷	۶۳	۴۵.۲	البرز
۱۲۲	۲۳.۵	۱۰۱	۲۸.۵	ایلام
۱۳۵	۲۱.۲	۹۶	۳۰.۰	بوشهر
۹۵	۳۰.۴	۴۴	۶۵.۵	تهران
۱۱۲	۲۵.۷	۹۰	۳۲.۰	چهارمحال و بختیاری
۲۰۶	۱۳.۹	۱۵۷	۱۸.۲	خراسان جنوبی
۱۳۵	۲۱.۳	۹۲	۳۱.۱	خراسان رضوی
۱۳۹	۲۰.۷	۱۰۹	۲۶.۳	خراسان شمالی

خانوارهای با سرپرست سالمند مالک مسکن		کل خانوارهای با سرپرست سالمند		استان
پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	
۸۸	۳۲.۶	۷۴	۳۹.۰	خوزستان
۱۴۳	۲۰.۱	۱۱۲	۲۵.۷	زنجان
۱۷۴	۱۶.۵	۱۲۵	۲۳.۰	سمنان
۱۳۸	۲۰.۸	۹۱	۳۱.۷	سیستان و بلوچستان
۱۲۵	۲۳.۰	۷۷	۳۷.۳	فارس
۱۳۰	۲۲.۰	۹۲	۳۱.۱	قزوین
۱۴۱	۲۰.۴	۹۴	۳۰.۴	قم
۱۴۴	۱۹.۹	۱۱۴	۲۵.۲	کردستان
۱۷۲	۱۶.۷	۱۲۵	۲۳.۰	کرمان
۱۲۵	۲۲.۹	۹۷	۲۹.۵	کرمانشاه
۱۱۱	۲۵.۸	۸۹	۳۲.۲	کهگیلویه و بویر احمد
۱۴۵	۱۹.۸	۱۰۴	۲۷.۶	گلستان
۱۴۰	۲۰.۶	۹۱	۳۱.۴	گیلان
۱۴۷	۱۹.۵	۱۱۷	۲۴.۶	لرستان
۱۰۰	۲۸.۷	۷۷	۳۷.۱	مازندران
۱۳۴	۲۱.۴	۱۰۶	۲۷.۱	مرکزی
۱۰۹	۲۶.۳	۸۸	۳۲.۷	هرمزگان
۱۴۱	۲۰.۳	۱۰۴	۲۷.۶	همدان
۱۴۱	۲۰.۳	۱۰۵	۲۷.۴	یزد

منبع: محاسبات پژوهش

در جدول (۵) همین محاسبات با توجه به متوسط مستمری بازنشستگی در سازمان تأمین اجتماعی انجام شده است. همان طور که انتظار می‌رود به دلیل پایین تر بودن متوسط مستمری در این سازمان نسبت به صندوق بازنشستگی کشوری در تمام استان‌ها به جز خراسان جنوبی مزایای بازنشستگی کمتر از مخارج خانوار دارای سرپرست سالمند است، اما در صورتی که افراد مالک مسکن باشند و اجاره مسکن پرداخت نکنند به طور متوسط مزایای بازنشستگی تأمین اجتماعی در ۱۳ استان می‌تواند کل مخارج خانوارهای دارای سرپرست سالمند را تأمین کند.

جدول ۵- نسبت پوشش مخارج خانوارهای دارای سرپرست سالمند از محل مستمری سازمان تأمین اجتماعی به تفکیک استان-۱۳۹۸

خانوارهای با سرپرست سالمند مالک مسکن		کل خانوارهای با سرپرست سالمندان		استان
پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	
۹۸	۲۱.۱	۷۵	۲۷.۶	آذربایجان شرقی
۱۴۰	۱۴.۸	۹۲	۲۲.۵	آذربایجان غربی
۹۲	۲۲.۶	۷۴	۲۸.۰	اردبیل
۹۱	۲۲.۹	۶۴	۳۲.۷	اصفهان
۷۰	۲۹.۷	۴۶	۴۵.۲	البرز
۸۸	۲۳.۵	۷۳	۲۸.۵	ایلام
۹۸	۲۱.۲	۶۹	۳۰.۰	بوشهر
۶۹	۳۰.۴	۳۲	۶۵.۵	تهران
۸۱	۲۵.۷	۶۵	۳۲.۰	چهارمحال و بختیاری
۱۴۹	۱۳.۹	۱۱۴	۱۸.۲	خراسان جنوبی
۹۸	۲۱.۳	۶۷	۳۱.۱	خراسان رضوی
۱۰۱	۲۰.۷	۷۹	۲۶.۳	خراسان شمالی

خانوارهای با سرپرست سالمند مالک مسکن		کل خانوارهای با سرپرست سالمندان		استان
پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	پوشش مخارج (درصد)	متوسط مخارج (میلیون ریال)	
۶۴	۳۲۶	۵۳	۳۹۰	خوزستان
۱۰۴	۲۰۱	۸۱	۲۵۷	زنجان
۱۲۶	۱۶۵	۹۰	۲۳۰	سمنان
۱۰۰	۲۰۸	۶۶	۳۱۷	سیستان و بلوچستان
۹۰	۲۳۰	۵۶	۳۷۳	فارس
۹۵	۲۲۰	۶۷	۳۱۰	قزوین
۱۰۲	۲۰۴	۶۸	۳۰۴	قم
۱۰۵	۱۹۹	۸۳	۲۵۲	کردستان
۱۲۵	۱۶۷	۹۰	۲۳۰	کرمان
۹۱	۲۲۹	۷۰	۲۹۵	کرمانشاه
۸۱	۲۵۸	۶۵	۳۲۲	کهگیلویه و بویر احمد
۱۰۵	۱۹۸	۷۵	۲۷۶	گلستان
۱۰۱	۲۰۶	۶۶	۳۱۴	گیلان
۱۰۷	۱۹۵	۸۵	۲۴۶	لرستان
۷۳	۲۸۷	۵۶	۳۷۰	مازندران
۹۷	۲۱۴	۷۷	۲۷۰	مرکزی
۷۹	۲۶۳	۶۴	۳۲۷	هرمزگان
۱۰۲	۲۰۳	۷۵	۲۷۶	همدان
۱۰۲	۲۰۳	۷۶	۲۷۴	یزد

مقایسه ارقام هر دو جدول نشان می‌دهد استان محل زندگی و وضعیت مالکیت مسکن می‌تواند تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر کفایت مزایا داشته باشد. در استان‌هایی مانند تهران، به‌طور کلی، حتی در صورت مالکیت مسکن نیز به‌صورت میانگین امکان پوشش مخارج زندگی از طریق حقوق بازنشستگی وجود ندارد.

۶- وضعیت بازنشستگان صندوق کشوری چگونه است؟

در بخش‌های قبل محاسبات بر مبنای میانگین مستمری پرداختی در دو صندوق بازنشستگی کشوری و سازمان تأمین اجتماعی انجام شد. در این بخش تمرکز بر روی حقوق دریافتی تک‌تک بازنشستگان صندوق بازنشستگی کشوری است تا برآورد شود در این صندوق برای چه درصدی از افراد حقوق بازنشستگی کفاف مخارج آنها را نمی‌دهد. از آنجا که اطلاعات مستمری‌بگیران به تفکیک استان در دسترس است، می‌توان حقوق مستمری‌بگیران هر استان را با مخارج همان استان مقایسه و مشخص کرد در هر استان برای چه تعداد از افراد، حقوق بازنشستگی کمتر از مخارج خانوار است.

در جدول (۶) اطلاعات مربوط به این محاسبات ارائه شده است. متوسط مخارج در این جدول برای هر استان برابر با مخارج خانوارهای دارای سرپرست سالمند با احتساب هزینه مسکن است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، در این حالت حقوق بازنشستگی ۷۰ درصد از حقوق‌بگیران این صندوق کمتر از مخارج خانوارهاست. اما این نسبت در استان‌های مختلف متفاوت است به‌طوری‌که در استان‌های تهران، البرز و خوزستان برای بیش از ۹۰ درصد حقوق‌بگیران مخارج بیشتر از حقوق دریافتی است، ولی در استان خراسان جنوبی تنها ۳ درصد از حقوق‌بگیران استان با مشکل عدم کفایت مزایا روبه‌رو هستند. اطلاعات این جدول نیز مشخص می‌کند محل زندگی تأثیر مستقیمی بر کفایت مزایای بازنشستگان دارد.

جدول ۶- تعداد و درصد حقوق‌بگیران صندوق بازنشستگی کشوری با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد با احتساب مخارج مسکن به تفکیک استان-۱۳۹۸

استان	متوسط مخارج (میلیون ریال)	تعداد کل حقوق‌بگیران (نفر)	تعداد حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (نفر)	نسبت حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (درصد)
آذربایجان شرقی	۲۷۶	۷۴,۸۳۵	۳۴,۶۱۰	۴۶.۲
آذربایجان غربی	۲۲.۵	۴۸,۹۶۵	۴,۰۶۲	۸.۳
اردبیل	۲۸.۰	۲۰,۴۸۹	۹,۹۱۴	۴۸.۴
اصفهان	۳۲.۷	۱۰۰,۵۹۸	۸۶,۶۶۲	۸۶.۱
البرز	۴۵.۲	۳۴,۱۹۰	۳۳,۳۸۹	۹۷.۷
ایلام	۲۸.۵	۱۱,۵۸۰	۴,۰۸۹	۳۵.۳
بوشهر	۳۰.۰	۱۶,۰۰۱	۱۰,۷۸۴	۶۷.۴
تهران	۶۵.۵	۳۰۹,۳۰۵	۳۰۳,۴۷۱	۹۸.۱
چهارمحال و بختیاری	۳۲.۰	۱۶,۲۶۸	۱۲,۱۶۱	۷۴.۸
خراسان جنوبی	۱۸.۲	۱۵,۸۹۹	۴۲۹	۲.۷
خراسان رضوی	۳۱.۱	۱۱۲,۳۵۷	۸۶,۴۳۹	۷۶.۹
خراسان شمالی	۲۶.۳	۱۱,۵۹۷	۲,۶۲۱	۲۲.۶
خوزستان	۳۹.۰	۶۳,۲۸۹	۵۹,۳۰۶	۹۳.۶
زنجان	۲۵.۷	۱۸,۳۰۱	۵,۶۶۹	۳۱.۰
سمنان	۲۳.۰	۱۹,۶۶۰	۲,۶۶۹	۱۳.۶
سیستان و بلوچستان	۳۱.۷	۲۶,۱۵۳	۲۱,۴۲۲	۸۱.۹
فارس	۳۷.۳	۹۹,۹۷۷	۹۲,۲۰۹	۹۲.۲
قزوین	۳۱.۱	۱۸,۱۱۷	۱۴,۴۹۴	۸۰.۰
قم	۳۰.۴	۱۴,۱۶۷	۹,۸۸۹	۶۹.۸

استان	متوسط مخارج (میلیون ریال)	تعداد کل حقوق‌بگیران (نفر)	تعداد حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (نفر)	نسبت حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (درصد)
کردستان	۲۵.۲	۲۳,۹۳۰	۵,۶۴۷	۲۳.۶
کرمان	۲۳.۰	۵۵,۰۴۵	۶,۶۶۱	۱۲.۱
کرمانشاه	۲۹.۵	۳۶,۵۳۱	۲۳,۲۶۵	۶۳.۷
کهگیلویه و بویر احمد	۳۲.۲	۱۳,۲۸۷	۹,۸۴۷	۷۴.۱
گلستان	۲۷.۶	۳۰,۴۱۶	۱۳,۰۵۴	۴۲.۹
گیلان	۳۱.۴	۶۸,۰۷۷	۵۶,۷۳۷	۸۳.۳
لرستان	۲۴.۶	۲۹,۶۸۵	۶,۳۳۴	۲۱.۳
مازندران	۳۷.۱	۷۵,۹۵۸	۷۰,۲۴۱	۹۲.۵
مرکزی	۲۷.۱	۲۷,۳۰۶	۱۱,۳۵۷	۴۱.۶
هرمزگان	۳۲.۷	۱۶,۰۹۸	۱۳,۴۳۶	۸۳.۵
همدان	۲۷.۶	۳۴,۱۴۴	۱۶,۴۳۴	۴۸.۱
یزد	۲۷.۴	۲۵,۰۷۳	۹,۱۲۹	۳۶.۴
جمع	-	۱,۴۶۷,۳۹۸	۱,۰۳۶,۴۳۱	۷۰.۱

منبع: محاسبات پژوهش

پیرو منطق پیشین در این بخش نیز می‌توان سبد مخارج بازنشستگان را در حالتی که مالک مسکن هستند و هزینه‌ای بابت مسکن نمی‌دهند به عنوان سبد معیار در نظر گرفت و محاسبه کرد. نتایج این برآورد در جدول (۷) ارائه شده است.

جدول ۷- تعداد و درصد حقوق‌بگیران صندوق بازنشستگی کشوری با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد با حذف مخارج مسکن به تفکیک استان-۱۳۹۸

استان	متوسط مخارج (میلیون ریال)	تعداد کل حقوق‌بگیران (نفر)	تعداد حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (نفر)	نسبت حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (درصد)
آذربایجان شرقی	۲۱.۱	۷۴,۸۳۵	۵,۷۲۷	۷.۷
آذربایجان غربی	۱۴.۸	۴۸,۹۶۵	۵	۰.۰
اردبیل	۲۲.۶	۲۰,۴۸۹	۱,۷۴۵	۸.۵
اصفهان	۲۲.۹	۱۰۰,۵۹۸	۱۲,۶۷۵	۱۲.۶
البرز	۲۹.۷	۳۴,۱۹۰	۲۴,۸۰۵	۷۲.۶
ایلام	۲۳.۵	۱۱,۵۸۰	۱,۰۵۷	۹.۱
بوشهر	۲۱.۲	۱۶,۰۰۱	۹۴۷	۵.۹
تهران	۳۰.۴	۳۰۹,۳۰۵	۲۴۰,۶۴۵	۷۷.۸
چهارمحال و بختیاری	۲۵.۷	۱۶,۲۶۸	۳,۴۹۸	۲۱.۵
خراسان جنوبی	۱۳.۹	۱۵,۸۹۹	۲	۰.۰
خراسان رضوی	۲۱.۳	۱۱۲,۳۵۷	۷,۷۷۴	۶.۹
خراسان شمالی	۲۰.۷	۱۱,۵۹۷	۵۸۴	۵.۰
خوزستان	۳۲.۶	۶۳,۳۸۹	۵۱,۹۸۵	۸۲.۰
زنجان	۲۰.۱	۱۸,۳۰۱	۹۵۷	۵.۲
سمنان	۱۶.۵	۱۹,۶۶۰	۴۰۴	۲.۱
سیستان و بلوچستان	۲۰.۸	۲۶,۱۵۳	۲,۳۳۳	۸.۹
فارس	۲۳.۰	۹۹,۹۷۷	۱۲,۸۹۹	۱۲.۹
قزوین	۲۲.۰	۱۸,۱۱۷	۱,۶۷۸	۹.۳
قم	۲۰.۴	۱۴,۱۶۷	۸۷۲	۶.۲

استان	متوسط مخارج (میلیون ریال)	تعداد کل حقوق‌بگیران (نفر)	تعداد حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (نفر)	نسبت حقوق‌بگیران با پوشش مخارج کمتر از ۱۰۰ درصد (درصد)
کردستان	۱۹.۹	۲۳,۹۳۰	۱,۱۸۶	۵.۰
کرمان	۱۶.۷	۵۵,۰۴۵	۱,۲۹۸	۲.۴
کرمانشاه	۲۲.۹	۳۶,۵۳۱	۴,۰۸۰	۱۱.۲
کهگیلویه و بویر احمد	۲۵.۸	۱۳,۲۸۷	۲,۶۹۸	۲۰.۳
گلستان	۱۹.۸	۳۰,۴۱۶	۱,۳۴۹	۴.۴
گیلان	۲۰.۶	۶۸,۰۷۷	۳,۲۵۵	۴.۸
لرستان	۱۹.۵	۲۹,۶۸۵	۱,۶۴۲	۵.۵
مازندران	۲۸.۷	۷۵,۹۵۸	۴۲,۶۲۵	۵۶.۱
مرکزی	۲۱.۴	۲۷,۳۰۶	۲,۱۹۲	۸.۰
هرمزگان	۲۶.۳	۱۶,۰۹۸	۶,۰۵۶	۳۷.۶
همدان	۲۰.۳	۳۴,۱۴۴	۲,۰۰۷	۵.۹
یزد	۲۰.۳	۲۵,۰۷۳	۱,۰۸۲	۴.۳
جمع	-	۱,۴۶۷,۳۹۸	۴۴۰,۰۶۲	۳۰.۰

منبع: محاسبات گزارش

همان‌طور که مشاهده می‌شود در حالی که افراد مالک مسکن باشند، تنها برای ۳۰ درصد حقوق‌بگیران صندوق، حقوق دریافتی کمتر از مخارج خانوار است؛ اما در این حالت نیز سه استان خوزستان، تهران و البرز بیشترین درصد افراد با کفایت کمتر از ۱۰۰ را دارند.

۷- جمع بندی و نتیجه گیری

در این گزارش وضعیت کفایت مزایا در صندوق بازنشستگی کشوری و سیستم تأمین اجتماعی بر اساس دو معیار بررسی شد: نخست تأثیر دسترسی به حقوق بازنشستگی بر کاهش فقر سالمندی و دوم نسبت حقوق بازنشستگی به مخارج خانوار با در نظر گرفتن مالکیت مسکن. نتایج نشان داد فقر سالمندی در ایران موضوعیت دارد و خانوارهایی که سرپرست آنها سالمند است به طور متوسط فقیرتر از متوسط جامعه هستند (در دهک‌های پایین هزینه‌ای تمرکز دارند). با این وجود تفکیک خانوارهای با سرپرست سالمند به دو گروه دارای حقوق بازنشستگی و بدون حقوق بازنشستگی نشان می‌دهد تمرکز در دهک‌های پایین هزینه‌ای در خانوارهایی که به حقوق بازنشستگی دسترسی دارند در حد متوسط جامعه است اما برای خانوارهای سالمندی که به حقوق بازنشستگی دسترسی ندارند، تجمیع در دو دهک‌های پایینی ۲.۵ برابر متوسط جامعه است.

در سطح بعدی تحلیل، نسبت متوسط دریافتی بازنشستگان به متوسط مخارج آنها بررسی شد. نتایج نشان داد در صورتی که مالکیت مسکن را در تحلیل وارد نکنیم حقوق بازنشستگی در صندوق بازنشستگی کشوری به طور متوسط ۷۳.۶ درصد مخارج خانوار با سرپرست سالمند را پوشش می‌دهد. اگر فرد مالک مسکن نباشد، این نسبت به ۶۲ درصد کاهش می‌یابد و در صورتی که فرد مالک مسکن بوده و مخارج مسکن از سبد خانوار حذف شود، حقوق بازنشستگی می‌تواند تا سطح ۱.۲ برابر مخارج خانوار را پوشش دهد. در همه حالت‌ها نسبت حقوق بازنشستگی به مخارج خانوار در سازمان تأمین اجتماعی کمتر از صندوق بازنشستگی کشوری است.

در سطح بعد مخارج خانوار بر مبنای استان‌ها محاسبه شد. نتایج نشان داد به دلیل سطح متفاوت مخارج در هر استان، میزان کفایت مخارج برای استان‌های مختلف متفاوت است به طوری که متوسط حقوق دریافتی در صندوق بازنشستگی کشوری در استان خراسان جنوبی می‌تواند ۱۶۰ درصد مخارج سالمندان در این استان را تأمین کند اما این نسبت برای تهران

به ۴۰ درصد می‌رسد. همچنین در ۱۵ استان کشور به‌طور متوسط امکان پوشش تمام مخارج خانوار سالمند با اتکا به حقوق بازنشستگی وجود دارد. در صورتی که شرط مالکیت مسکن را در نظر بگیریم و مخارج مسکن را حذف کنیم، به‌جز سه استان تهران، البرز و خوزستان در تمامی استان‌ها امکان پوشش هزینه‌ها (به‌طور متوسط) از طریق حقوق بازنشستگی صندوق بازنشستگی کشوری وجود دارد.

باید توجه داشت زمانی که از متوسط حقوق بازنشستگی در صندوق بازنشستگی کشوری صحبت می‌شود به این معنی است که دست‌کم دریافتی ۵۰ درصد افراد، کمتر از این مقدار متوسط است؛ به عبارت دیگر حتی در صورتی که متوسط حقوق بازنشستگی در یک استان برابر با متوسط مخارج باشد، هنوز دست‌کم برای ۵۰ درصد حقوق‌بگیران در استان مخارج بیشتر از حقوق بازنشستگی آنهاست^۱. از این‌رو در بخش پنجم گزارش دریافتی تک‌تک حقوق‌بگیران صندوق در هر استان با مخارج استان مقایسه شد تا تصویر دقیق‌تری از کفایت مزایا به دست آید. نتایج حاصل از این بررسی نیز نشان داد در صورتی که مالکیت مسکن را در نظر بگیریم برای ۷۰.۱ درصد از حقوق‌بگیران صندوق، حقوق بازنشستگی کمتر از مخارج خانوارهاست اما این نسبت برای استان‌های مختلف متفاوت است در استان‌های تهران، البرز و خوزستان برای بیش از ۹۰ درصد حقوق‌بگیران مخارج بیشتر از حقوق دریافتی است اما در استان خراسان جنوبی تنها ۳ درصد از حقوق‌بگیران استان با مشکل کفایت مزایا روبه‌رو هستند. در صورتی که فرض کنیم سالمندان مالک مسکن هستند باشند، تنها برای ۳۰ درصد حقوق‌بگیران صندوق، حقوق دریافتی کمتر از مخارج خانوار است؛ اما در این حالت نیز سه استان خوزستان، تهران و البرز بیشترین درصد افراد با کفایت کمتر از ۱۰۰ را دارند.

با توجه به این یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت مالکیت مسکن و محدوده جغرافیای محل زندگی تأثیر قابل توجه بر کفایت مزایا در بین بازنشستگان دارد از این‌رو در صورتی که صندوق بازنشستگی کشوری بخواهد به‌صورت کاراتری حمایت‌های جانبی از بازنشستگان

۱. بررسی حقوق بازنشستگی در صندوق بازنشستگی کشوری نشان می‌دهد توزیع حقوق در این صندوق به سمت راست چولگی دارد و در نتیجه دریافتی بیش از ۵۰ درصد حقوق‌بگیران، کمتر از متوسط حقوق اعلام شده است.

تحت پوشش خود داشته باشد، می‌تواند این حمایت را به سمت وام‌های مسکن و برای استان‌های مشخص در نظر بگیرد. همچنین در صورتی که در زمان اشتغال افراد امکاناتی برای تهیه مسکن ایجاد شود، می‌توان کفایت مزایا را در زمان بازنشستگی افراد به‌طور قابل توجه افزایش داد.

با این حال، سوالی که مطرح است این است که آیا می‌توان کفایت مزایا را در این سطح به عنوان وضعیت رفاهی مطلوب بازنشستگان ارزیابی کرد؟ دو عامل مانع از آن هستند که بتوان به این پرسش پاسخ قطعی داد:

۱. تفاوت بین داده‌های اعلامی مراکز مختلف آماری: همان‌طور که پیش از این نیز اشاره شد، در این بررسی از داده‌های خام هزینه درآمد خانوار که توسط مرکز آمار ارائه می‌شود استفاده شده است. بانک مرکزی نیز داده‌های مربوط به هزینه خانوار را ارائه می‌کند. مقایسه گزارش‌های این دو نهاد نشان می‌دهد مخارج متوسط یک خانوار شهری که بانک مرکزی محاسبه می‌کند، حدود ۳۰ درصد بالاتر از مخارج اعلام‌شده توسط مرکز آمار است. در این صورت طبیعی است اگر داده‌های بانک مرکزی معیار باشد، نتایج متفاوت خواهد بود. با این وجود سهم هزینه‌های مسکن در هر دو منبع آماری تقریباً یکسان است و در نتیجه تأثیر مالکیت مسکن بر کفایت مزایا در هر دو صورت مشابه است.

۲. تفاوت بین مخارج انجام شده و مخارج متناسب با سطح رفاه: این گزارش بر مبنای مقایسه مزایای بازنشستگی با مخارج خانوار تهیه شده است؛ اما آیا این مخارج به اندازه‌ای بوده است که نیازهای حداقلی خانوارها را تأمین کند؟ پاسخ به این پرسش نیازمند اطلاعات تکمیلی است. طبیعی است خانوارها با توجه به منابع درآمدی خود سبب هزینه‌ای خود را شکل می‌دهند. در نتیجه زمانی که درآمدها کاهش می‌یابد ممکن است از بخشی از هزینه‌ها چشم‌پوشی کنند و مخارج خانوار به سطحی کاهش یابد که کمتر از حداقل لازم برای یک زندگی متوسط باشد. پاسخ به این سوال که آیا

چنین تغییراتی در سبد مخارج خانوارهای سالمند رخ داده است یا خیر (کاهش مخارج به دلیل کاهش درآمد) در این چارچوب ممکن نیست.

با توجه به دو نکته فوق نمی‌توان به‌طور قطعی به پرسش بالا پاسخ داد اما می‌توان نتیجه‌گیری کرد وضعیت خانوارهایی که دارای حقوق بازنشستگی هستند نسبت به متوسط جامعه بدتر نیست و وضعیت رفاهی آنها نسبت به سالمندانی که به این منبع درآمدی دسترسی ندارد بالاتر است. همچنین می‌توان نتیجه گرفت در صورتی که خانوارهای سالمند مالک مسکن باشند، سطح مخارج خانوار به میزان قابل توجهی کاهش می‌یابد که متناسب با آن کفایت مزایا برای این گروه از سالمندان بالاتر خواهد بود.

در سطح کلان نیز سیاست‌گذاران رفاه اجتماعی باید توجه بیشتری به گروه سالمندانی که به هیچ مزایای بازنشستگی دسترسی ندارند داشته باشد. در سطح بعدی، می‌توان سیاست‌ها را به سمت حمایت از سالمندانی که فاقد مسکن هستند هدایت کرد. این حمایت‌ها می‌توانند به‌صورت غیرنقدی و در اختیار قراردادن منازل مسکونی برای سالمندان تعریف شود.

تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، کوچه محوی، پلاک ۴، واحد ۱۰۱

تلفن: ۰۲۱-۲۲۷۰۳۴۶۵	دورنگار: ۰۲۱-۲۲۷۰۲۹۰۳
info@saba-psi.ir	www.saba-psi.ir